

Vad är lek för dig?

- en essä om fantasin inom konsten och om hur den påverkar vårt deltagande

Inledning

Jag har ett minne från när jag var liten, sisådär 6 år gammal. Det är sommar hemma på Solovägen i Uddevalla. Himlen är blå, det är varmt och jag känner en lycka genom hela kroppen. Jag var med en av mina grannkompisar, Martin, som var bland mina bästa vänner. Vi hade våra hus mitt emot varandra så vi hade en otrolig yta som vi kunde utnyttja till fullo. Martin var the mastermind som sprutade ur sig idéer om vad vi skulle göra och hade energi som en duracellkanin. Jag har alltid varit mycket mer försiktig, men det var bland annat det som gjorde det så spännande att umgås med honom. Man visste aldrig vad som skulle komma närmast. Det som fastnat hos mig är speciellt ett tillfälle då vi smyger runt mitt hus och Martin talar om för mig att det är vakter runt hörnet som vi måste akta oss för. Tystnad och att smyga försiktigt är därför mycket viktigt. Och utan att tveka så gör jag detta, tillsammans med Martin. Detta fortsätter och hela tiden är jag till fullo med på vad som händer. Ibland är det även jag som bidrar till vår värld, som vi just vid detta tillfälle befinner oss i.

Det som jag finner så fantastiskt med detta minne idag är självklarheten i leken. Vi deltar i den tillsammans och därför ser och upplever vi också samma saker. "Deltagande är den process där subjektet producerar suggestioner för och mottar suggestioner av andra subjekt inom ramen för överrenskommelse som formulerar hur detta kan gå till" (s.43 *Deltagarkultur*). Idag gömmer jag mig mycket sällan för vakter och saknar ofta självklarheten. Därför finner jag andra tillfällen att försjunka mig i fantasier, dock andras fantasier, men där jag berörs likväl.

Syftet med den här essän är att undersöka förhållandet mellan lek och teater, samt om lek påverkar vårt sätt att uppleva och göra teater.

Detta kommer jag att göra genom att intervjua personer som jobbar med teater, som främst riktar sig mot barn och unga. Jag kommer även att använda mig av litteratur som berör ämnet. Jag har valt att fokusera på leken i förhållande till teater på grund av att det är det område inom vilket jag jobbar. Jag har valt att skriva en personlig essä där jag för egna resonemang i förhållande till andras tankar åsikter.

Det jag fastnade mest för i kursen Deltagarkultur I var diskussionerna om lek och om barndom. Det fick mig att börja reflektera över när jag själv var mindre och på hur jag lekte.

Det fick mig också till att börja dra paralleller mellan teater och lek. Har de någon koppling och i så fall på vilket sätt?

Min relation till lek har varit närvarande sen jag var mycket liten och har förändrats många gånger under årens lopp. Teater är en nyare bekantskap, men har även den haft en varierad betydelse för mig.

Jag kommer i denna essä göra egna iakttagelser och föra en hel del egna resonemang kring ämnet. Jag har också träffat konstnärer inom teater, som jag intervjuat, samt använt mig av litteratur för att föra diskussionen framåt. Lek och teater är något personligt, i alla fall upplevelsen av dem båda. Jag har därför valt att vinkla mina frågor personligt även om resonemangen sen även innehåller andras tankar och åsikter. När jag har frågade vad lek betyder för dem jag intervjuat så kom det fyra olika svar från fyra olika personer. Olika svar som alla vittnar om lekens betydelse för barn, och vuxna.

Undersökning

Vad är lek för dig?

”Leken är en slags livboj för att jag ska orka leva i verkligheten. Leken är en metod, ett redskap att lära känna sig själv, andra och att förstå sammanhang. Vi är nyfikna att utforska saker och leken är ett sätt att utforska samhället vi lever i.”

Viktor Brobacke

”Att fullständigt vara i nuet!”

Petra-Eleonora Näslund

”Lek är på allvar. Det är på riktigt i fantasin.”

Anna Thorén Mörnerud

”När jag tänker på lek som vuxen tänker jag att det är något man skrattar i och att det är lekfullt och härligt. Leken är också väldigt allvarsam, man gör upp med saker och det är en frizon där man kan ta sig an saker som är större än vad man klarar av i livet. Även sorgen, ilskan och glädjen behandlas på ett väldigt lustfyllt sätt.”

Anna Hammarstedt

Hela Maria Oksnäs vilja är att belysa just lekens många sidor i hennes bok *Lekens flertydlighet*. Bland annat nämner hon filosofen Johan Huizinga, som ansåg att leken och karnevalen, inte arbetet, är det skapande inslaget i mänsklig kultur (s.28). I sammanhanget syn på lek som vuxen kan också barn- och ungdomskulturforskaren Flemming Mouritsen nämnas. Enligt honom är målet vuxendom, en vuxendom som karakteriseras av brist på just lek. Det barnsliga och leken ska avvecklas och tycks betraktas som en sjukdom barn måste

botas från (s.41). Detta i motsats till svaret Viktor Brobacke gav mig i intervjun när jag frågade honom hur han tror barn ser på lek.

”Jag tror inte barn ser på lek utan att den bara finns där. Alla är lekande varelser.”

Alla är lekande varelser. Både vuxna och barn. Förhållandet barn-vuxen är något Helena Granström diskuterar i sin bok *Det barnsliga manifesterat*. Hon nämner bland annat att forskningens och ”vuxenhetens” definition av lek sammanfaller med varandra. Det är en verksamhet som skiljer sig från livets övriga åtaganden. Det är en aktivitet som saknar syfte. Den som arbetar anses därför inte samtidigt kunna leka (s.55). Samtidigt som forskningen beskrivit leken som något som saknar funktion så har man ändå kommit fram till att det är något som förbereder en inför vuxenlivet (s.56). Tvetydigheten i lekens betydelse förbryllar, men förtydligar också dess betydelse, anser jag. Tanken om att allt ska skapa ett behov hamnar i skymundan för leken. Vi måste inte alltid veta vad leken är bra för. Den är, och det kan ibland få vara nog. Samma gäller när teaterupplevelsen bara ska kunna få vara en upplevelse, inte något att sätta i CV:et eller ett medel för att nå ett mål.

Granström skriver att den kreativa människan i viss mening alltid förblir ett barn. Det som kännetecknar skapandeprocessen är dess ovisshet om sitt eget slutmål och kreativiteten äger därmed en formlöshet. En formlöshet som den har gemensamt med den ännu inte vuxna människan. Psykoanalytikern Otto Rank såg på konsten och i synnerhet skådespeleriet som en längtan efter det ännu inte formbestämda. När man blir vuxen fogas man in i en kategori, en kategori där man måste bli något. ’Bli vad som helst, men du måste vara någonting!’ En hets som inte minst är högst aktuell i dagens samhälle. Ranks syn på skådespeleriet och dess skapandeprocess ger i sammanhanget människan en fristad från hetsen. Det formlösa skapandet saknar press, liksom lekens obestämda form. Rank menade att människans resa från ”livmoderns gränslöshet ut i en värld av gränser” var dens största trauma (s. 59). Granström nämner också att ”skapandet är klarsynt just eftersom det är blint – så fort det känner sitt slutmål är det inte längre en kreation utan konstruktion” (s.61). Kreativitetens koppling till leken är stark i den meningen att det är ett tillstånd utan mål. Vilken lek har en bestämd början, mitt och slut? Barns villkorslösa lek kan ses som en efterlängtd motvagn till vuxnas alla måsten och skådespeleriet som en metod att finna essensen i leken.

När jag frågade CaFez om varför de inte har specifika åldersspann på sina föreställningar så svarade de att det är för att de inte behöver dem.

”Vi kör precis samma föreställningar för alla eftersom det bygger på leken och det gemensamma mötet. Det skapas ur stunden.”

Petra-Eleonora Näslund

Petra-Eleonora talar om en till stora delar improviserande teater som skapas i mötet. Då uppstår leken. Men vad händer med teater som redan är klar när den möter sin publik? Vad händer med leken när teaterföreställningen går från av att vara en kreation till en konstruktion? Granström skriver att kreativiteten och dess omsättning i konstnärlig praktik får oss att minnas det vi som vuxna berövats - leken. Theodor W Adorno menar att den färdiga upplevelsen av det färdiga konstverket kan få oss att minnas denna "bortglömda och smärtsamma förlust". Adorno menar också att idén av konsten som en bevarare av det smärtsamma minnet förutsätter att den konstnärliga produkten är lika vidöppen för betraktaren som den var för konstnären vid själva skapandet. Beträktandet av konsten blir då också ett skapandeförlopp (s. 60-61). Detta förutsätter dock att det är en vuxen publik som sköter betraktandet. Barn som ej ännu lämnat barndomen har enligt Adorno inte fått dessa smärtsamma minnen än. Det är ofta vuxna som skapar föreställningar. Är det därför kanske bara vuxna som kan bli deltagare i detta åskådarskapande?

Jag är ganska säker på att även barn kan beröras och känna sig delaktiga i skapandeförloppet som åskådare, men det är med andra minnen och beröringspunkter. Jag tror att det är för att barn fortfarande är i lekens värld och kan därför fantisera och leva sig in i det de ser på scen på ett annorlunda sätt. Vi vuxna måste först få tillgång till "barndomens nyklar", som Granström skriver. Konsten kan erbjuda oss vuxna dessa nyklar och underlätta för oss att minnas och beröras, men de kan dock aldrig helt återvinna det som är förlorat (s. 62-63).

"Jag gillar när vi leker för att vi vill leka. Sen blir det en energi i sig. När vi leker genuint för att vi har ett behov av det sugts barn till oss."

Viktor Brobacke

Viktor Brobacke menar att när han leker och skapar för att han själv vill blir också resultatet mycket bättre. Han lyckas förmedla samma kreativitet och känsla i mötet som han själv kände i sitt eget skapande. Mycket av leken och kreativiteten i teatern går förlorad för oss åskådare, både barn och vuxna, men vid vissa tillfällen tränger leken igenom och vi får en glimt av hur det var innan de mötte oss i salongen. Vi har fått nyklarna och känt något, kanske känt oss delaktiga.

Vad är teater för dig?

"Något förhöjt men ändå vardagligt."

Anna Thorén Mörnerud

"En plats där det är möjligt att prova känslor, tankar, verkligheter och relationer. En plats där man kan prova mer än vad man vågar i livet och där man diskuterar hur det är att vara människa."

Anna Hammarstedt

Liksom leken är teatern en plats, ett tillstånd där det är möjligt att gå djupare i sig själv och samtidigt gå långt utanför sina vanliga ramar. Anna H's beskrivning av lek och teater exemplifierar det Granström skriver i sin bok om kreativitetens formlöshet. För Anna H är teater desamma som lek.

Enligt Internets nationalencyklopedi betyder ordet "teater" följande:

"I modernt språkbruk används ordet teater dels om en lokal eller institution där man kontinuerligt och med professionella aktörer uppför dramatiska verk med dialog, dels om den konstart där agerande med tal, gester och rörelser på en spelplats gestaltar en handling i en artificiell miljö. Detta spel som syftar till att med olika slag av påverkan på åskådarna återge en yttre eller inre verklighet kan även betecknas som scenkonst"

Enligt författarna till boken *Deltagarkultur* har man som konstnär, inom åskådarkulturen, till uppgift att skapa något för att någon annan ska kunna ta emot det (s.61). Varken Anna T, Anna H eller nationalencyklopedin talar dock om teater som något som ska visas för andra människor. Måste det finnas en publik? Är det teater utan publik?

I boken *Deltagarkultur* ger Haggren, Larsson, Nordwall och Widing läsaren exempel på olika idrotter och sätter de i ett sammanhang utan publik. Kan exempelvis professionell fotboll spelas utan publik? När det tävlas i fotboll ska en vinnare utses, oavsett om det är en läktare fylld med personer som bevittnar detta eller inte. I sammanhanget professionell tävlingsfotboll har vi blivit så vana vid att det är så fotboll spelas, med en stor publik och massa media. Vi har nästan glömt att matchen faktiskt kan avgöras även om inte en massa människor är där just i den stunden. Men hur meningsfullt är det?

När Haggren, Larsson, Nordwall och Widing skriver om åskådarkulturen, som i förhållande till deltagandekulturen inte innebär någon interaktion scen salong, blir publiken helt handlingsförlamad. Publiken är en grupp individer som blir serverade en massa kultur som eskalerar i innehåll för att människorna som tittar ska hållas underhållna och inte somna. Det ska vara roligt! "Rolig politik, rolig kultur, roliga människor som gör roliga saker för att vi ska vara säkra på att vi har roligt, för om vi inte har roligt, har vi ju tråkigt och det är inte roligt" (s.19). Det ska nämnas att dessa män inte talar om den enskilda upplevelsen hos åskådaren och vinsten av att bara få vara åskådare och reflektera över det man ser. I boken diskuteras de olika begreppen i förhållande till det ultimata; deltagarkulturen.

Vad är deltagarkultur för dig?

"Det är en kultur där alla är delaktiga fullt ut. Att inte vara är åskådare. Där alla parter är delaktiga."

Petra-Eleonora Näslund

”Det är ett konstruerat ord som dök upp på 60-talet. Kultur ska man väl bara delta i? Du deltar väl bara genom att titta på något. Det är ett möte snarare än en envägskommunikation.”

Viktor Brobacke

”Kultur för alla. Jag tycker att kultur ska vara deltagarkultur, för alla. Inte för få utvalda. Alla ska kunna få ta del av kultur.”

Anna Thorén Mörnerud

Det är dock inte konstigt om åskådarkulturen idag dominerar den deltagande. Vi fostras från skolan till att vara just åskådare. Längst fram i klassrummet står läraren och producerar suggestioner, liksom konstnären, för att eleverna sen ska ta emot dem. De fostras in i dagens samhällsstruktur där de som vuxna individer ska ha funnit sin egen identitet och försöka skilja sig från en mängd, som ändå klumpas ihop efter olika sociala överrenskommelser i olika sammanhang (s.76, 82-83). Den vana teaterpubliken vet när den ska klappa och hur många gånger. I Sverige oavsett om det är bra eller dåligt.

I *Deltagarkultur* kan vi läsa att ”en väsentlig aspekt av deltagarstyrda aktiviteter är att de kan ses som en form av lek”. Det är som barn och genom leken som vi bildar vår personlighet (s.87). Liksom kreativitetens formlöshet så skulle deltagarkulturen kunna skapa en fortsatt utforskning av vem man är som person även som vuxen. Deltagarkulturens lek med roller, attityder och handlingsmönster ger jaget en möjlighet att utforska världen och sig själv även som vuxen. Som åskådare tar du emot suggestionerna, men filtrerar de genom redan befintliga tolkningsramar utan att förändras (s.88).

Avslutning

Jag kanske inte säger att jag leker längre, men likväl har jag behov att bara få släppa kontrollen och försvinna någon annanstans, utan ramar och utan måsten. Det kan vara in i en film, en bok eller en teaterföreställning. För bara några dagar sedan kom jag på mig själv försvinna helt in i berättelsen som utspelades på scen. Det var förmodligen en viss igenkänning, men plötsligt och utan att jag själv egentligen visste varför jag reagerade, så föll det tårar ner för kinderna. Jag kan fortfarande inte säga om det var av lycka eller sorg. Jag kände någonting och det kan vara överrumplande nog ibland. Jag kunde inte stoppa det. När det hände lyckades man bryta barriären mot åskådaren och gjorde mig till en deltagare. Det var ingen som uppmärksammade min reaktion, men jag kände mig mer som en deltagare än som en åskådare utan reaktion. Jag hade fått nyklarna.

Jag tycker inte det finns åskådarkultur, då har man inte riktigt nått sitt mål. Man sträcker sig alltid ut från scenen mot publiken och publiken sträcker sig alltid mot scenen så det är något som i så fall är i fysisk form, åskådarkulturen.

Anna Hammarstedt

Gränsen är fin, mycket fin. Gränsen mellan åskådar- och deltagarkulturen. Jag vill se en skillnad mellan dessa, men kommer hela tiden på mig själv att sudda ut den. Skådespelaren talar om ett gränslöst scenrum och jag som berörd åskådare talar om en bruten barriär. Det är krångligt med deltagarkultur inom teater då hela konceptet går ut på att en del står på scenen och visar något för den andra delen som sitter i salongen. Det jag menar är att trots dessa synliga hinder för en deltagarkultur så bryter teatern ner de och skapar ett annat sorts deltagande. Det kan både vara fysiskt, som i CaFez skapelser, men det kan också vara mer mentalt, som det jag var med om. Jag har inte varit deltagare av själva föreställningen, men jag känner mig likväl som en deltagare i stunden. Leken, eller i alla fall minnet av leken, har här påverkat mitt sätt att se på teater. Jag kanske inte försvinner in i en värld där jag springer runt och gömmer mig för påhittade vakter längre, men jag försvinner fortfarande in i världar. Kreativa världar som vid tillfällena kan beröra till tårar. Det är självklart.

Intervjuer

Anna Thorén Mörnerud, dockspelare/dockmakare/skådespelare *Ölands Dramatiska teater*

Anna Hammarstedt, dockspelare/skådespelare/dramatiker *Ölands Dramatiska teater*

Petra-Eleonora Näslund, producent/skådespelare *CaFez*

Viktor Brobacke, skådespelare *CaFez*

Ölands Dramatiska teater

En frigrupp belägen på Öland. Spelar i första hand teater för barn. Detta gör de med föremål, dockor, skådespeleri och musik.

CaFez

En grupp konstnärer, musiker, skådespelare, pedagoger mm som producerar föreställningar, happenings, installationskonst och workshops. De uppträder för alla åldrar och arbetar med leken i centrum. De vill "uppmuntra till den fria förutsättningslösa leken och skapa en fritt improviserad musik-teater-lek där ensemblen, barnen och de vuxna tillsammans skapar innehållet i mötet med varandra."

Källhänvisningar

Maria Oksnäs, *Lekens flertydlighet*, 2011

Haggren, Larsson, Nordwall, Widing, *Deltagarkultur*, 2008

Helena Granström, *Det barnsliga manifestet*,

<http://www.ne.se/teater>